

TINÓDITÓL BALASSÁIG

Nádasdy Tamás és Batthyány Ferenc levelezése 1599 - 1619-ig ismert. Fennmaradt levelezésük 33 db levélből áll, melyek két kivételtől eltekintve csupa irodalmilag érdektelen dolgot tartalmaznak. Ez a két levél teljesen elüt a többitől, és, mi több; keltezésük szerint két egymást követő napon is íródtak. Írójukról annyit lehet tudni, hogy vasi alispán volt, távoli rokona annak a Nádasdy Tamásnak, aki *Tinódival* is kapcsolatban állt - az akkori Nádasdy-családnak két ága volt, az úgynevezett „grófi” ágba tartozott az a Tamás, akinél Tinódi is szolgált, míg a levélíró a „*Darabos-ág*” tagja volt.

A levelek címzettje már ismertebb személy. Batthyány Ferenc, többek között *Balassi Bálint* barátja volt, a költő verseinek ismerője, művelt és jómódú főúr.

1605. május 25-én írt Nádasdy egy érdekes levelet Batthyány Ferencnek. Ennek közepe táján van egy részlet, amelyben Királyfia Kis Miklós meséjéből idéz:

"...Ugy wagjunk mynt az kiraly fia kis miklos mikor az aran patkot talalta wolt, hogj ha fölwesziis ha nemis megh bania, es föl wete wolt ikab hogj wgj bania megh..."

Királyfia Kis Miklós ismert alakja a folklórnak és az irodalomtörténetnek. Ma mint népmesehőst tartjuk számon, de könnyen lehetséges, hogy azelőtt egy írott históriának volt a szereplője, és onnan került át a folklórbá. Mivel igen gyakran hivatkoznak rá a XVI-XVII. században, valószínű, hogy népszerű és ismert történetről van szó - *Bornemisza* és *Baranyai Decsi* is említi a nevet, de ez a levél az első, amely egy epizódját konkrétan idézi. Ugyanakkor szokatlan, hogy az ehhez hasonló populáris történeteket a kor literátusai rendszerint elítélő hangon említik - akár népmesei alak, akár históriai szereplő volt Királyfia Kis Miklós, neve és az ahhoz kötődő történet mindenképpen széles körben ismert lehetett. A levélíró pedig, úgy tűnik, inkább bölcselkedő hasonlatként használja.

Talán érdemes röviden feleleveníteni, mire is hivatkozik az idézett mondat: a mesehős próbatételeinek során egy aranypatkót lát a földön, de az eseményhez az a jövendölés tartozik, mely szerint ha fölveszi, akkor megbánja, a ha pedig otthagyja, akkor azért bánja meg. A mese hangsúlyos része itt éppen az, hogy a hős ezután azért veszi fel, hogy „úgy bánja meg”, tehát nem azért, mintha mindegy lenne - és éppen ez az elgondolkodtató rész van a Nádasdy-levélben is fókuszba helyezve - a

levél maga egyébként a nehéz gazdálkodási helyzetben lévő levélíró gondjairól számol be Batthyánynak.

Érdekes, hogy egy 1613-ból származó levélben, amely már szintén idéz a történet tartalmából, épp ugyanez a részlet jelenik meg, majdnem szó szerint.¹

A második levél 1605. május 26-i keltezésű, tehát csak egy nappal későbbi. Szövegét *Iványi Béla*, a körmendi Batthyány-levéltár rendezője közölte (ItK. 1954/3. Adattár), és felhívta a figyelmet egy Tinódi-idézetre, amely eddig ismeretlen volt Tinódi életművében.

A vers és a levél rá vonatkozó része így hangzik:

*"...mayd az Tinody Eneke feywnkre telyk, hogj.
Latatoke Vrak szarúon kótót túlkot
Mesaros kezében feye fólót sulykot
ky mint hania wety halal eleót magat
de nem kerwlhetj az Mesaros Bardgiat "*

Az idézetet tekintve teljesen logikusnak tűnik a dolog; egy Nádasdy-rokon, aki ismer(het)te a költő énekeit, levelében idéz az egyikből - szerencsénkre épp egy olyanból, ami azóta elveszett, vagy talán lappang.

Prágai András Sebes agynak késő sisak c. fejedelemtükrében, (mely mű keletkezésének ideje nem pontosan ismert, de 1628 előtti bizonyosan nem lehet), a "*Christianos rex Daniae*" c. fejezet 6. strófájában mármost a következőket találhatjuk:

*" Miczoda vak volna az, ki most nem látna
az szarván kötött tulkot
Mészáros kezében föl emelő képpen
feje fölött az bárdot
Nem aranyban mossa, mikor vérben mártya
A' mészáros a' bárdot "*

Észrevehetjük, hogy a vers első két periódusa szinte szó szerint megegyezik a Tinódinak tulajdonított részlettel, és ahol az eredetileg hatos metszetből a Balassi-strófa szerint hetes lesz, mindkét esetben ugyanaz az "az" szócska tölti ki a helyet. A

harmadik periódus egy közmondással bővíti ki a gondolatot, mely szerint a mézárósnak keze véres, erszénye aranyos - a Balassi-strófa szerkezeti sajátosságai miatt ezzel a toldattal teljes a versszak, de az „illesztés helye” jól kivehető.

Ismerve a két részlet keletkezési sorrendjét, megállapíthatjuk, hogy Prágai vagy a Nádasdy-levélben idézett verset, vagy annak egy korábbi, előttünk mindezidáig ismeretlen mintáját vette át. A levélben idézett vers szerzőjének megállapítása körül azonban problémák vannak, azon túlmenően is, hogy ez a részlet Tinódi versei közt sehol sem szerepel.

Ez a vers felező 12-es (és nem pedig 12-12-12-13-as, mint azt *Szakály Ferenc* állítja a "Kronika"1984-es kiadásának bevezetőjében, ahol a tárgyalt idézetet említi) - mármint ilyen strófaszervezetű verset Tinódi nem sokat írt, mindössze 8 darabot - láthatóan sokkal jobban szerette a négysorosok utolsó sorát egy plusz szótaggal megtoldani, amivel, mint afféle szimmetriasértéssel, a monotóniát is megtörhette (ez az ő hosszú históriáit hallgatva fontos lehetett), ugyanakkor ezzel az ismert verstani fogással, a szótagszám-változtatással, (mely több népszerű versformában, többek között a szonettek különféle fajtáiban is jelen van), a mondandó fontosabb részeit tudta megjelölni; a gyakran szemére vetett poétikai egyszerűség, a felsorolás-vers

Igen ám, csakhogy az idézett négy sor a a b b rímelésű, ilyen viszont nemcsak Tinódinál nem lehet találni, de az egész XVI. században is szokatlan, sőt igazán csak a XVII. századból ismerünk erre példákat. Ha viszont egy vers nem található meg Tinódi művei közt, és formailag elüt nemcsak a költő, de az egész kor szokásaitól, akkor érdemes megvizsgálni a stílusát, kép- és motívumhasználatát is, mert esetleges egyezések, vagy különbözőségek alapján további következtetéseink is lehetnek.

Tinódi hatalmas életműve szinte kizárólag epikus elemekből épül fel. Elmondja, leírja a történéseket, nem választ külön érdekesebb és kisebb horderejű dolgokat egymástól, metaforát, egy sornál hosszabb terjedelmű hasonlatot gyakorlatilag nem ismer. Gondolatai nem átvitt értelműek, képi világa igen egyszerű. A kérdéses versrészletben pedig egy határozottan végigvitt allegorikus képet találunk -- hogy átvitt értelemben kell érteni, arra utalás a bevezető "*Láttatok-e, urak...*" felütés. A *tulok-sulyok* rímpár meglepően ügyes, invenciózus költőt sejtet, jócskán meghaladva Tinódi önrímes, toldalékrímes technikáját.

Tinódi versei a költő életében nyomtatásban megjelentek, ő maga gondozta a kiadásra szánt szövegeket, de ezek között nem maradt fenn ez a strófa. Valószínűtlen, hogy a költő halála után 50 évvel aztán egy magánlevélben megjelenik, 20-25 év múlva pedig egy változata is megszületik.

Két eset lehetséges. Ha elfogadjuk, hogy e sok eltérés ellenére mégis Tinódi a versrészlet szerzője, akkor nagyon át kell értékelnünk mindazt, amit a költő eddig ismert versei alapján a stílusáról gondoltunk, és ezidáig teljesen ismertetlen hangvételű és formájú verseket kell feltételeznünk munkái közt. Ezekre a hipotetikus művekre azonban nincs más adatunk, mint ez a négy sor. Mint már említettem, a versforma sokkal későbbi gyakorlatot mutat, olyannyira, hogy még a XVII. sz. elején is is különös az előfordulása. Magában az, hogy *aabb* rímelést használ valaki, rendkívül újszerű a magyar költészetnek ebben a korszakában. Tinódi egységes stílusában sehol nincs nyoma semmiféle átmenetnek az izorímestől eltérő formák felé, és rímtechnikája sem mutat fejlődést életművének ismert részében.

A másik lehetőségünk viszont az, hogy mivel egyedül a "Tinódi" szó alapján próbáljuk az idézetet Tinódinak tulajdonítani, megkíséreljük magára a kérdéses szóra magyarázatot találni.

Tegyük fel, hogy a levél írója nem keverte volna össze költők neveit, ha azok verseit ismeri, tehát ***nem egy más által írott verset tulajdonít Tinódinak***. Ezzel kizárjuk annak lehetőségét, hogy más költő művei közt kell keresnünk az idézett strófát. Ha ez így lenne, egyszerűen egy tévedésről van szó, és ez esetben nincs más hátra, mint megkeresni a versrészlet valódi szerzőjét, ha ez egyáltalán lehetséges. Tegyük fel továbbá, hogy Nádasdy nem ismeri az idézet szerzőjét, sőt, talán Tinódit sem.

És ezután tegyük fel, hogy a "**tinódi**" szó nem név, hanem a tulokkal szinonim értelmű jelző. Vagyis nem a szerzőt, hanem a vers témáját akarta vele a levélíró jelezni.

Az ötlet első hallásra szójátéknak tűnhet, de egy elég megfontolandó érv szól mellette; a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* szerint a "**disznódi**" kifejezés azt jelenti: "*rúthalmas, gaz életet élő.*"⁶ Aztán nézzük meg a "**ravaszdí**" szavunkat, amelyben szintén ott a "-di", a "ravasz" szó pedig ugyanúgy állatot - rókát - jelölt, mint a "tinó".

Próbáljuk meg a levelet úgy értelmezni, hogy a "disznódi" szót illesztjük a kérdéses helyre:

" *Majd a disznódi éneke fejünkre telik...*" - azaz, *majd a rossz életet élő éneke fejünkre telik...*, de akár a "ravaszdival" is megtehetjük ugyanezt - mindkét esetben értelmes mondatot kapunk.

Tehát, ha a ravaszdi rókás, a disznódi disznós, a tinódi is felfogható tinósnak, csak egy XVII.sz. eleji levélben, egy vers előtt senki nem erre az értelmezésre gondol. A

tinó és a tulok egyébként gyakorlatilag ugyanaz, mindkettő elsősorban "*fiatal, herélt bikaborjút*" jelent.

Mivel azonban ez a feltételezés elég spekulatív, egy másik lehetséges megoldást is szeretnék vázolni; a 'd'- képző kicsinyítő, vmi.-hez hasonló jelentést hordozott az ómagyar korban, míg az 'i'-toldalék korabeli rag volt a vm.-hez való tartozás jelölésére. Ha ez a képzési mód még élt a levél írásakor, akkor ez azt jelentheti, hogy "*tinócskának az éneke*". Így az, hogy a "tinódi" szó nem név, hanem utalás a versrészlet tartalmára, minden bizonytalansága ellenére is megoldást jelentene a problémára, vagyis megmagyarázná azt az egyetlen zavaró momentumot, *aminek alapján Tinódinak kellene tulajdonítanunk egy tőle teljesen idegen szöveget*.

Az idézet eredetének eddigi vizsgálata alapján közmondások közt nem volt fellelhető ez a kép. *Baranyai Decsi, Beniczky*, de a későbbi időkből *Erdélyi és Margalits* sem ismer a fentihez még csak hasonló tartalmú mondást sem, holott hogy a marhafélékkel való példalózásról mind a négyen tekintélyes anyagot gyűjtöttek össze. A Biblia pedig, bár Mózes III. könyvében sokszor foglalkozik tulokáldozattal, de éppen a leölés módját nem részletezi, a mi idézetünk pedig pontosan erre épül, méghozzá egy ismert eljárásra utalva (*szarván kötés*: máig ismert vágási eljárás; az állat két szarvát két oszlophoz kötik, és bezúzzák a koponyáját).

És éppen ez a mozzanat az, ami viszont megjelenik *Ilosvay Tholdi Miklós* históriájában:

*"Pokol-fene bika szarvon kötve vala
kit akkor mészáros vágni akar vala
Bika rugaszkodván kötél szakadt vala
Tholdi Miklós látá, bika után fut vala"*

Ugyanerről van szó Bornemisza egyik hasonlatában is.

"Az ökör, midőn látja, hogy a mészáros késsel és szekercével és feltűrődve forgolódik mellette, nem érti mirevaló és nem tud úgy röttegni, mint az ember, kit az hóhér négyé akar vágni."

A kép első fele hasonló (bár a prózai leírasmód miatt más szinonimákat is tartalmaz), a másik része viszont épp az ellentéte a "tinódi-éneknek", és a Prágai-ídézetnek is, és nem hasonlít a Toldi Miklós idézett strófájára sem. Ha a fenti idézeteknek van közük egymáshoz, akkor a kép eredetije valószínűleg csak a közös

motívum, (a szarván kötés és a bárd a mészáros feje fölött). A Prágai- és a Nádasdy-féle két versrészlet viszont mindenképpen közelebbi rokonságban van egymással, vagyis Prágai nagy valószínűséggel ismerte a "Tinódi-éneket", vagy annak forrását.

A sok feltételezés mellett azonban egy dolog biztos: az ismeretlen és Tinódi versírói gyakorlatának nagyon ellentmondó idézet Tinódinak való tulajdonítása csak a "tinódi" szó alapján megkérdőjelezhető, és ebből kiindulva, stilisztikai, verstani és egyéb ellenérvek ismeretében nem sorolhatjuk teljes nyugalommal ezt a versrészletet az ő munkái közé.

Ugyanebben a levélben, a most tárgyalt rész előtt két különböző, irodalmi témájú utalás, illetve idézet áll:

*"...de vgian en zavarom megh az wyzet, ha alol iszomis, az baran kynt az Eszopus peldaia szerint. Akar mint haniem epeszegemet, hetuen het eszemet, **de mind sok írassom, szom, siralmam, langom, szolgálatom csak karom, egj nap csak föl akasztanak...**"*

Az Ezopus-mese emlegetésének szóhasználata azt valószínűsíti, hogy a korban ismert két Ezopus-fordítás közül *Pesti Gáboré* lehetett a levélíró mintája -- az "alól inni" kifejezés nála szó szerint is megtalálható. (Pesti Gábor Esopus-fordításában 1536-ból: "...látá oda alá távol az báránt, hogy alól innék...", míg *Heltainál*: "...látá ott egy báránt, hogy innék a patakból..." és "...ittam én itt alatt a völgyben...")

Ennél fontosabb azonban a "de mind sok írásom..." kezdetű részlet, az ugyanis szó szerint Balassi Bálint "Ötvenhetedik", "Én édes szerelmem..." kezdetű versének hetedik strófájából való, annak utolsó periódusa. Így egy megkérdőjelezhető Tinódi-idézet mellé egy szó szerinti Balassi-periódust tár elénk a levél.

Irodalomtörténeti szempontból két dolog figyelemreméltó ebben a rövid idézetben. Egyrészt feltűnően pontos az idézés, nincs benne szótagtévesztés, elírás, vagy akár szándékos átírás. Másrészt Batthyány Ferenc Balassi barátja volt, a költő versei megfordultak nála, későbbi feleségének is Balassi szerelmes verseit küldözgette, saját céljaira átdolgozva. Hogy ebbe a képbe hogyan illeszkedik bele a szinte ismeretlen életű vasi alispán, azt most még csak találgatni lehet.

Jegyzetek:

A Királyfia Kis Miklós-témakör történeti adatait Tarnóc Márton teszi közzé az ItK. 1967 (LXXI) 1.-ben, (296-300.old.), "Királyfia Kis Miklós alakja régi irodalmunkban" címmel.

"Ravaszdi" = "furfangos" (Virág Benedek Poétai munkái,121. 1799.). Forrása: T.E.SZ. 1976.

Bencze Balázs, 1994, Szeged

In: ItK. 1999. 5-6.